

ELS JUEUS I ELS USATGES DE BARCELONA

Gener Gonzalvo i Bou

Els Usatges de Barcelona i la seva problemàtica

Enfrontar-se amb l'estudi dels Usatges de Barcelona, ni que sigui sobre algun aspecte puntual i concret, com és el cas del present article, representa sempre un problema, que arrenca de la peculiaritat pròpia d'aquesta compilació. Suposa encarar-se amb una cronologia complexa, amb l'origen de les fonts emprades i amb el desordre estructural i l'ambigüitat, àdhuc contradiccions, dels diferents capítols que conformen els Usatges. Afortunadament, però, la historiografia se n'ha ocupat abundantment, d'ençà del segle XIX, i les darreres aportacions han anat precisant les dates de formulació de la compilació, l'origen del seu suposat desordre estructural i molts altres aspectes que fan que avui dia es pugui utilitzar aquesta font jurídica amb molta més seguretat.¹

Abans, però, d'entrar en la matèria que ens ocupa, cal aclarir que partim de la definició d'Usatges feta per Joan Bastardas: "*Compilació codificada de lleis, costums i constitucions feta amb data incerta, però anterior al 1150, i configurada en un determinat còdex que els jutges de la cúria consultaven quan en les seves sentències havien d'aplicar les lleis*". És el que hom anomena l'arquetip. D'aquí que la compilació dels Usatges, *strictu sensu*, estigui formada pels 138 capítols de l'arquetip, en la forma en què es compilà a mitjan segle XII.² Coneixem també l'engruixament d'aquest arquetip en temps posteriors, amb textos resultants de gloses escrites al marge, addicions de noves lleis col·locades al final del codi, que conformarien la redacció final i oficial dels Usatges, formada per 174 capítols, entenent, però, que aquests capítols adventicis no tenen res a veure amb els usatges pròpiament dits, que foren els susdits 138 capítols de la compilació del segle XII.

En voler estudiar el tractament dels jueus en el codi dels Usatges, hem cregut oportú d'estudiar no només els articles que més o menys directament tracten el tema en la compilació del segle XII, sinó també tenir compte dels textos adventicis. La raó és senzilla: aquest estudi complet ens interessa per copsar el tractament jurídic que rebien les comunitats jueves al llarg dels segles XII i XIII, època en què aquesta minoria va viure la major puixança. No hem d'oblidar que és precisament en temps de Jaume I quan la comunitat jueva de la Catalunya medieval va tenir la seva major esplendor lligada al fet que els Usatges de Barcelona van rebre, amb aquest monarca, un marcat caràcter de llei oficial, tal com assenyala amb encert el

1. Sobre els Usatges de Barcelona i la seva historiografia, podeu consultar: J. BASTARDAS I PARERA, *Sobre la problemàtica dels Usatges de Barcelona*, Barcelona, 1977; P. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera*, Barcelona, 1981, vol. II, pàg. 162-177; J. BASTARDAS I PARERA, *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*, Barcelona, Fundació Noguera, 1984, pàg. 7-38; Frederic UDINA MARTORELL i Antoni M. UDINA ABELLÓ, «Consideracions a l'entorn del nucli originari dels 'Usatici Barchinonae'», *Estudi General*, 5-6 (1986), pàg. 87-107.

2. J. BASTARDAS, *Usatges de Barcelona*, pàg. 9-10.

Dr. Josep M. Font i Rius.³ Alguns textos adventicis són lleis de Jaume I, complementades amb altres disposicions del monarca relatives als jueus que ens ajuden a una millor contextualització del problema.

La minoria jueva, els Usatges i el poder

Parlar dels jueus a través dels Usatges és analitzar la relació d'aquesta minoria, tan activa a la Catalunya medieval, amb la majoria cristiana, amb les estructures judicials, i les seves vinculacions amb el mateix poder, és a dir, amb els comtes-reis de Catalunya. Aquí, doncs, no només ens interessin aspectes purament jurídics, sinó també, i sobretot, l'anàlisi d'aquelles relacions dins d'un ampli context polític i socioeconòmic. És en aquest punt, crec jo, que l'estudi dels articles dels Usatges referits als jueus catalans pot resultar particularment enriquidor. I això és cert, encara que el nombre d'usatges que s'ocupen dels jueus sigui relativament escàs: usatges 11, 51, 64, 75, 129, 164 i 171.⁴

Caldria, en primer lloc, ocupar-se dels textos que podem qualificar com a pròpiament d'usatges, els primers 138, compilats a mitjan segle XII, però que guarden estretes connexions amb els textos adventicis, com tractarem de veure.

Per a la comunitat jueva, resulta d'importància cabdal l'anàlisi de la relació amb el poder, en aquest cas amb el cap de l'Estat feudal, el comte de Barcelona, una estructura de poder iniciada amb el procés de recuperació de protagonisme per part de Ramon Berenguer I i consolidada amb Ramon Berenguer III. D'entrada, el tractament que reben els jueus és de protecció i possessió. Efectivament, és ben coneguda la condició dels jueus com a comunitat que depèn del comte, el príncep sobirà, tot restant jurídicament a les seves mans i a les seves decisions, de manera directa. Una trama legal de dependència total, que obliga els jueus a col·laborar, de totes totes, amb l'establiment d'un govern reial fort, fet ben de manifest sobretot durant el període de Jaume I.⁵

L'usatge 11, *Iudei cessi*, confereix a la *potestas* comtal l'atribució absoluta d'establir la multa per agressió, presa en sentit ampli, a un jueu.⁶ És aquesta una manifestació ben clara de la potestat comtal, de l'exercici de l'autoritat pública i del seu poder, un dels pilars sobre el qual s'assenta el mateix Estat feudal. Possiblement es tracti d'un text procedent de lleis i costums judicials, que podrien formar part de la sèrie d'usatges 4-59, de marcada unitat de redacció.⁷ Ens trobem, doncs, amb una norma judicial, possiblement antiga, plenament assumida pel sentit específic que li dóna la cúria de Ramon Berenguer III, certament influïda per la intro-

3. J. M. FONT RIUS, *Apuntes de historia del derecho español*, Barcelona, 1969, pàg. 225-226. Recordem ací les disposicions de la Cort General de Barcelona de 1251, d'àmbit d'aplicació general a tot el Principat de Catalunya: G. GONZALVO I BOU, *Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1994, pàg. 194-195 (constitució III).

4. Utilitzem les versions de: J. BASTARDAS, *Usatges de Barcelona...*; R. D'ABADAL I DE VINYALS I F. VALLS I TABERNER, *Usatici Barchinonae* (Textos de Dret Català), Barcelona, 1913, vol. I (reedició: Barcelona, PPU, 1984); finalment, per a la versió oficial catalana, hem utilitzat: J. ROVIRA I ERMENGOL, *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, Barcelona, Barcino, 1933.

5. Sobre la dependència dels jueus envers els comtes de Barcelona, vegeu: J. AMADOR DE LOS RÍOS, *Historia social, política y religiosa de los judíos de España y Portugal*, Madrid, 1875, vol. I, pàg. 384 i s.; J. L. SHNEIDMAN, *L'Imperi Catalano-aragonès (1200-1350)*, Barcelona, 1975, vol. II, pàg. 175; Y. BAER, *Historia de los judíos en la España cristiana*, Madrid, 1981, vol. I, pàg. 113 i s.; Y. BAER, *Historia de los judíos en la Corona de Aragón (siglos XIII y XIV)*, Zaragoza, Diputación General de Aragón, 1985, pàg. 26; C. BAILLE, *L'Expansió Baixmedieval*, vol. III de *Història de Catalunya*, Barcelona, Ed. 62, pàg. 102-106. Cal ésser crítics amb les datacions dels Usatges de Barcelona que efectuen Amador de los Ríos i Baer.

6. BASTARDAS, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 58-59; ABADAL I VALLS, *Usatici...*, pàg. 76; ROVIRA I ERMENGOL, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 210.

7. BASTARDAS, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 31.

ducció del dret romà, tan determinant pel que fa al concepte del poder del sobirà. Al costat d'això, hi trobem la marcada dependència del jueus envers el príncep, gairebé arbitrària, encara que sigui en un sentit positiu de protecció. I també hi trobem l'amarg regust de les agressions que sovint rebien les minories ètniques i religioses.

L'usatge 64, *Quoniam per iniquum*, és un dels textos més ampul·losos dels Usatges. Té clares connexions amb altres usatges, el 65 i el 66, possiblement extrets d'alguna constitució inclosa a la compilació de constitucions que fou utilitzada com a font per a la redacció dels Usatges. És el clàssic usatge atribuït falsament a Ramon Berenguer I pels juristes de Ramon Berenguer III. En efecte, el *princeps* rep atribucions reials, ben establertes al segle XII. Ell és el garant i la font del dret, que ha de transmetre als seus successors i que marca la potestat del comte de Barcelona sobre tot el Principat. Mantenidor de la pau i la seguretat dels seus súbdits, que compta amb la presència d'una cúria que li dóna auxili i consell. S'estableix també el deure de tots els súbdits d'assistir a les causes judicials.⁸

És, sens dubte, un usatge ben construït, emblemàtic de la teoria del poder que tenia ben assumida el comte de Barcelona Ramon Berenguer III. Ell dóna protecció general als súbdits, que han de confiar en el príncep i en els seus successors. En aquest usatge s'especifiquen les condicions d'aquests súbdits: magnats, cavallers, vilatans i pagesos, mercaders, pelegrins..., i cristians i *sarraïns*, *jueus* i *heretges*.

Potser aquesta col·locació de la minoria jueva, al costat de sarraïns i heretges, no sigui del tot gratuïta. Tornem a trobar ací un regust amarg, en aquest cas d'intolerància religiosa, potser encara en estat subliminal. Tanmateix, la minoria hebrea es troba perfectament integrada dins la comunitat general del país, sotmesa a les lleis generals, i garantida la seva seguretat per part de la suprema autoritat governamental.⁹

Aquí no serà inútil recordar que les constitucions de Pau i Treva dedicaran un capítol especial a garantir la pau i seguretat de la minoria jueva. Aquesta tradició jurídica, que arrenca del comte-rei Pere I, seria mantinguda i solemnement proclamada en diverses Corts Generals de Jaume I.¹⁰ Una protecció gens sobrerera cap a una minoria sotmesa a un creixent antisemitisme, i a un enfrontament de caire religiós, molt evident, com veurem més endavant, durant el període de Jaume I.

Jueus i cristians davant dels tribunals

Una de les expressions del poder del príncep és la de l'execució de la justícia, a la qual estan sotmesos tots els súbdits. Els usatges que comentarem a continua-

8. BASTARDAS, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 96-99; ABADAL i VALLS, *Usatici...*, pàg. 88-89; ROVIRA i ERMENGOL, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 221-222.

9. Sobre l'usatge 64, vegeu: G. M. DE BROCA, *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del civil*, Barcelona, 1918, pàg. 132 i 150; R. D'ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona, 1972, pàg. 67-81; P. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enverà*, vol. II, pàg. 167, 173-175 i 180-181; J. FERNÁNDEZ VILADRICH, *Notas en torno a las asambleas condales en la Cataluña de la Alta Edad Media*, Barcelona, 1983, pàg. 9, 16-17, 78-79 i 93; J. BASTARDAS, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 32-34, 37-38 i 48; T. BISSON, «El feudalismo en la Cataluña del siglo XII», dins DIVERSOS AUTORS, *Estructuras feudales y feudalismo en el mundo mediterráneo*, Barcelona, Crítica, 1984, pàg. 79-81. D'altra banda, la llei jueva ja establia que, a part de la legislació pròpia, calia sotmetre's a la llei general de l'Estat: D. ROMANO, «Els jueus de Lleida», *Actes I Col·loqui d'Història dels jueus a la Corona d'Aragó*, Lleida, IEI, 1991, pàg. 120.

10. Els jueus són inclosos per primer cop dins la protecció de la Pau i Treva en l'assemblea convocada pel rei Pere I a Barcelona, l'any 1198: GONZALVO i BOU, *Les Constitucions de Pau i Treva...*, pàg. 110, constitució III. Des d'aleshores, aquesta protecció s'aniria ratificant posteriorment, i ben significativament durant el regnat de Jaume I: *Ibidem*, pàg. 145, constitució VII de la Cort General de Vilafranca de 1218.

ció entren de ple en les relacions entre jueus i cristians davant aquests tribunals, i podem valorar què passa amb aquesta suposada igualtat i protecció envers la comunitat jueva de Catalunya.

L'usatge 129, *Statuerunt siquidem*, és un dels que donen pàtina d'antigor al Codi, amb la clara menció a Ramon Berenguer I i Almodis, encara que l'ús del pretèrit, "*statuerunt siquidem prelibati principes*", demostra la seva redacció posterior, possiblement per part de la cúria comtal de Ramon Berenguer III. És, com molts dels usatges, una part d'un precepte, que ha estat fragmentat al llarg del codi i que dona la impressió de desordre típica de la compilació que estudiem. Aquest usatge estableix una clara relació d'igualtat en les causes civils entre jueus i cristians, donant-los el mateix valor com a testimonis davant els tribunals de justícia, i decreta un mateix valor i utilització del jurament, ja sigui per part d'un cristià, com per part d'un jueu.¹¹

Tanmateix, les contradiccions internes del codi dels Usatges, producte de l'ús un xic caòtic de fonts i lleis de signe molt diferenciat, i també per la mateixa política concreta d'ambigüitat del poder envers la comunitat jueva, comencen a aparèixer precisament en el tema del jurament dels jueus davant els tribunals. L'usatge 51, *Iudei iurent*, és clar i contundent: "*iudei iurent christianis; christiani vero illis nunquam*".¹² Encara que avui dia es descarta el seu caràcter d'originari de l'època de Ramon Berenguer I, forma part d'aquella sèrie d'usatges, del 4 al 59, que utilitzava com a font una compilació prèvia de lleis i costums, tot adaptant-la als nous corrents judicials.¹³

Aquesta és, doncs, una mesura que col·loca els jueus en una posició de clara inferioritat envers els cristians, tal com assenyala Baer en una de les obres clàssiques de la historiografia sobre els jueus del nostre país.¹⁴ Arribats en aquest punt, entrem en un dels paràmetres essencials de la relació entre jueus i cristians. Quines eren les causes judicials més comunes entre ambdues parts? Sens dubte, els problemes derivats dels crèdits dels jueus i el cobrament dels interessos, la famosa usura, en mans jueves a causa de l'explícita prohibició eclesiàstica de practicar-la entre cristians. És un element important, si volem entendre l'enfrontament racial, l'antisemitisme que col·locava els jueus en una posició 'pecaminosa', el seu afany pel diner.

El jurament jueu, l'antisemitisme i la persecució religiosa

Molt lligat a tot això hem d'entendre la codificació del jurament jueu. Aquesta arriba al seu màxim paroxisme amb el famós usatge 171, *Hec est forma*, un dels textos adventicis agregats com a apèndixs dins el codi dels Usatges.¹⁵ És un text extens, que es nodreix de fonts diverses: el *Liber Iudicum*, passatges de les Sagrades Escripures i del *Llibre de les Malediccions*. Aquest jurament tenia també altres condicionants: als jueus se'ls treia el privilegi de jurar a les sinagogues; havien de fer-ho davant els tribunals i mitjançant una llarga fórmula de jurament. A tot això cal afegir que el cristià només havia de jurar davant la Creu i els Evangelis. Potser en causes menors el jurament jueu es limitava al Decàleg, però ens trobem tanmateix davant el text més vexatori per a les comunitats jueves, un

11. BASTARDAS, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 142-143; ABADAL i VALLS, *Usatici...*, pàg. 110; ROVIRA i ERMENGOL, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 241-242.

12. BASTARDAS, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 86-87; ABADAL i VALLS, *Usatici...*, pàg. 85; ROVIRA i ERMENGOL, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 219.

13. BASTARDAS, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 32-33.

14. BAER, *Historia de los judíos en la España cristiana...*, vol. I, pàg. 35 i 92.

15. ABADAL i VALLS, *Usatici...*, pàg. 124-130; ROVIRA i ERMENGOL, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 256-263.

terrible seguit de les més execrables automalediccions, que havien d'humiliar per força qualsevol persona de religió jueva davant els tribunals de justícia.¹⁶

Aquest, però, no és un pas gratuït. Des de finals del segle XII, l'Església es mobilitzà davant els moviments herètics, alhora que la propaganda antijueva augmentava considerablement. És notori que els textos canònics tendeixen a equiparar heretges, excomunicats i les minories religioses marginades: sarraïns i jueus.

A Catalunya, el comte-rei Pere I, una de les primeres víctimes d'aquest moviment portat directament pel papat, ja fou obligat a decretar dues resolucions contra els heretges i els excomunicats, els anys 1197 i 1210, respectivament.¹⁷ D'aquí se'n derivà, com ja és molt conegut, la instauració de la Inquisició, al mateix temps que s'iniciava un predomini dels frares predicadors, i un desmesurat afany per la conversió de les minories religioses, com veurem més endavant.

La usura fou un dels aspectes més perseguits per l'Església. De fet, la persecució, guiada des de Roma, desembocà en la limitació de les quantitats dels interessos dels préstecs, tal com estipulà el concili ecumènic IV del Laterà, l'any 1215.¹⁸ Fruit de tot això, el decret fou aplicat per Jaume I a la Cort General de Barcelona de 1228, limitant l'interès dels crèdits en un 20%. A la mateixa Cort General es decretaren altres preceptes antisemites: el mateix jurament jueu no era vàlid si no presentava proves palpables, documentades amb instruments legítims, i sota penyes i hipoteques. Àdhuc es prohibia als jueus d'exercir càrrecs públics i se'ls impedia de conviure amb cristians.¹⁹

D'altra banda, el dominicà Ramon de Penyafort, estret conseller de Jaume I, propiciaria la instauració de la Inquisició papal a Catalunya, fet reflectit al parlament eclesiàstic de Tarragona de 1235, un nou instrument al servei de la persecució religiosa.²⁰ La legislació de Jaume I seguia el seu curs, implacable; amb aquest monarca, la legislació específica per als jueus augmentà considerablement. El mateix usatge 171 no és altra cosa que un decret de Jaume I, donat a Girona el 1241, on també es va reglamentar novament sobre la usura.²¹

La codificació del jurament jueu àdhuc tindria aplicacions específiques en cadascun dels territoris sota el domini del casal de Barcelona, i que avui anomenem, malament, al meu entendre, Corona d'Aragó. De la mateixa manera, també seria inclòs en el dret local de les municipalitats.²²

La condició 'pecaminosa' de la minoria hebrea davant els ulls de la justícia es retroba en l'usatge 164, *Homicide*, un altre dels textos adventicis incorporats als Usatges.²³ A més de tenir com a font parcial el *Liber Iudicum*, té un clar aire roma-

16. Dins aquesta línia, també cal consultar el document *De sacramentum iudeorum*. A HUICI, *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador*, València, 6 vol., 1918-1923, doc. CCXXIV, pàg. 324-328; la inspiració del jurament al *Liber Iudicum* cal trobar-la en la llei 15, títol 3r., llib. XII. Sobre el *Llibre de les Malediccions*, també podeu consultar: BAER, *Historia de los judíos en la España cristiana...*, vol. I, pàg. 119-122; ROMANO, *Els jueus de Lleida...*, pàg. 120.

17. P. DE MARCA, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*, París, 1688, ap. CCCCLXXXVII, cols. 1384-1385 (any 1197), i ap. CCCXCXVII, cols. 1397-1398 (any 1210).

18. D. MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Venècia, 1767, vol. 22, cols. 953-1086.

19. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, Madrid, Real Academia de la Historia, 1890, vol. I, pàg. 120-122.

20. Vegeu el seu text a: GONZALVO I BOU, *Les Constitucions de Pau i Treva...*, pàg. 174-181. Vegeu també: J. M. FONT RIUS, «Ramon de Penyafort. Influencia del santo en la sociedad de su tiempo», *Anuario de Derecho Aragonés*, XI (1961-1962), pàg. 165-178. En aquest parlament es prohibí, entre d'altres coses, l'ús de la Bíblia en llengua romanç (constitució II).

21. Sobre les corts de Girona de 1241, vegeu: *Cortes de los antiguos reinos...*, vol. I, pàg. 133-137.

22. Amador de los Ríos publica algunes d'aquestes versions de les Malediccions, referides als territoris d'Aragó, València, Navarra, i àdhuc de Castella i Lleó: *Historia social, política y religiosa de los judíos*, pàg. 569-576.

23. ABADAL I VALLS, *Usatici...*, pàg. 121; ROVIRA I ERMENGOL, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 253.

nista, amb probables reminiscències en les *Exceptiones Petri*.²⁴ La datació no està fixada. Essent, però, posterior al 1150, per la seva condició d'apèndix de l'arquetip, ha de situar-se entre aquesta data i el segle XIII. Si més no, el seu tarannà encaixa amb el context que estem descrivint. Efectivament, es qüestiona la validesa del testimoni atge jueu, se'l considera, amb radicalitat evident, nul en una causa criminal contra els cristians: "*Anathematizati insuper et excommunicati et heretici, sarraceni et iudei contra omnes christianos semper sint alieni*", a més dels homicides, lladres, sacrílegs, adúlter i incestuosos. Pocs comentaris podem afegir a aquesta llei, que posa el jueu al mateix nivell que tots els foragitats de la fe catòlica majoritària i que s'expressa amb una perillosa connotació d'agressió envers les minories ètnico-religioses, a més de sumar-hi l'obsessió en la persecució de l'heretgia.

El fet d'incloure en els Usatges un precepte com aquest demostra la importància de les pressions de les jerarquies eclesiàstiques contra sectors que considera contraris i enemics declarats de l'ortodòxia oficial, pressions que obliguen l'autoritat civil a legislar amb duresa contra aquests sectors.

Aquesta política repressora anava acompanyada d'un altre ingredient: l'afany de promoure la conversió dels infidels, tesi sorgida del mateix papat i que Jaume I assumiria plenament, alhora que s'afavoria la predicació dels frares dominicans envers els jueus. Recordem, un cop més, sant Ramon de Penyafort. Paral·lelament, aquestes mesures eren complementades amb discussions i controvèrsies teològiques entre el cristianisme i el judaisme, a un nivell tan alt com la famosa Disputa de Barcelona de 1263.²⁵

La legislació de Jaume I s'ocupà també dels conversos en les disposicions de Lleida de 1242, recollides, fragmentadament, a les Constitucions de Catalunya.²⁶ Aquesta legislació té com a objectiu la protecció dels conversos, objecte de burles, insults i agressions, vingudes tant des del sector cristià com des del jueu. La protecció dels nous batejats, decretada per Jaume I, té una clara inspiració en un altre dels capítols dels Usatges, concretament el número 75, *Si quis iudeo*.²⁷ La menció que es fa de la moneda d'or de València permet de concretar un xic millor la seva datació, en relació amb altres usatges. Joan Bastardas el data entre 1085 i 1110. Novament retrobem la potestat, el *princeps*, protegint els jueus i sarraïns convertits, apel·lats sovint 'renegats', i multant els agressors amb vint unces d'or de València. És ben significatiu, doncs, que les humiliacions als conversos són fets que tenien lloc en períodes ben reculats; segurament, però, durant el segle XIII, com a fruit de tota aquesta política propagandística oficial, va incrementar-se considerablement la conversió, més o menys sincera, de jueus i sarraïns. Aquest usatge ens trasllada novament a la política de protecció del poder públic envers les minories, malgrat el seu marcat to de paternalisme.

Conclusions

Fins aquí hem comentat els usatges que fan menció de la minoria hebrea de la Catalunya medieval. En podem treure algunes conclusions.

24. DE BROCA, *Historia del derecho de Cataluña...*, vol. I, pàg. 176; J. FICKER, *Sobre los Usatges de Barcelona y sus afinidades con las Exceptiones Legum Romanorum*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1926.
25. J. RIERA I SANS i E. FELIU (eds.), *Disputa de Barcelona de 1263 entre Mestre Mossé de Girona i Fra Pau Cristià*, Barcelona, Columna, 1985.
26. *Constitucions y altres drets de Cathalunya*, Barcelona, 1704, I,1,1,1; I,1,15,9; III, 1,1,1. DE BROCA, *Historia del derecho de Cataluña...*, vol. I, pàg. 153, nota 22.
27. BASTARDAS, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 108-109; ABADAL i VALLS, *Usatici...*, pàg. 92-93; ROVIRA i ERMENGOL, *Usatges de Barcelona...*, pàg. 225.

Crec que els set usatges comentats són un fidel reflex de l'ambigüitat i les contradiccions internes que té el Codi en el seu contingut, fruit de la seva complicada configuració. Més encara, però, ens interessa ressaltar el tracte que reben els jueus, posats sempre en relació amb la potestat pública, la seva justícia, i amb els conflictes que els enfronten a la majoria cristiana.

La major part d'aquests set preceptes ja eren inclosos en el codi dels Usatges, pròpiament dit, elaborat probablement dins els cercles jurídics renovats del comte Ramon Berenguer III. Certament, podem pensar, doncs, que la presència i la influència de la minoria jueva dins el món del comerç, les finances i, en general, del creixement urbà, eren notables al segle XII. Aquest esplendor de les aljames catalanes (Barcelona, Girona, Valls, Cervera, etc.), com ja és prou estudiat, va tenir el seu punt culminant durant el regnat de Jaume I. Així, la legislació i la documentació referida als jueus augmenta considerablement al segle XIII i ens permet de contextualitzar molt millor els usatges que estem analitzant.

Ben coneguda és la poderosa participació de jueus en les mateixes finances i en les estructures del govern de Jaume I. No és estrany, doncs, que el rei tractés de protegir aquest actiu sector de les agressions de tot tipus que, de manera creixent, sofria la comunitat jueva; vexacions que sorgiren ben sovint dels nous corrents de l'Església. Jaume I sancionà aquests usatges, i elaborà nova legislació que, en part, seria afegida al Codi oficial.

En conjunt, és destacable una doble moral del poder envers els jueus. A voltes, el poder sobirà els protegeix, donada la potència financera dels jueus, que afavoreix l'economia reial, tracta d'equiparar-los amb els cristians davant els tribunals, i se'ls concedeix la defensa sorgida dels estatuts de Pau i Treva. Al mateix temps, però, se'ls persegueix i discrimina davant els mateixos tribunals de la justícia, s'ataca virulentament la seva pràctica de la usura, i fins i tot se'ls prohibeix, almenys sobre el paper, d'exercir càrrecs públics, etc.

Davant tot aquest ventall de disposicions, creiem estar segurs que el rei també era víctima de les pressions romanes i dominicanes. Com a sobirà cristià, estava obligat a complir els preceptes oficials de l'Església, els estatuts dels concilis ecumènics. El monarca havia de perseguir l'heretgia i, al mateix temps, promoure la conversió, tot exercint una política paternalista envers els nous batejats d'arrels no cristianes.

També, per la documentació referida a les aljames catalanes, coneixem prou bé la pràctica de pal·liar els efectes negatius de les lleis generals i concedir així, per part de la reialesa, privilegis d'exempcions a comunitats hebraïques concretes, com per exemple, per tal de deslliurar-les de la ignominiosa fórmula de jurament de l'usatge 171.

El resultat de tot plegat és una política d'indecisions i de clares contradiccions legals que practicà el poder sobirà envers la població jueva. Certament, hi havia un joc d'interessos: la utilitat que els jueus oferien a la corona era evident. Així doncs, podem deduir que les proteccions ofertes, o bé les exempcions i privilegis que pal·liaven l'ofensiva antisemita de l'Església, fàcilment concordant amb molts sectors socials endeutats amb els jueus, eren una estratègia del poder gens gratuïta, filla directa dels interessos, i no pas un pretès altruisme de l'Estat. Tot traspua paternalisme, tan evident en el tracte amb els conversos. Calia que el rei retés homenatge, tant a la filosofia religiosa oficial com al respecte i defensa de les minories religioses actives. Dificil equilibri, que desemboca sovint en contradiccions.

El fruit final d'aquestes tensions és l'existència d'uns textos legals, sigui dins els Usatges, sigui a les disposicions de la Cort General o a d'altres de diversa índole, que denoten unes contradiccions que presideixen el tracte del poder sobirà amb

el món jueu de Catalunya, i que ja arrenquen de períodes anteriors al dilatat regnat del Conqueridor. Com quasi sempre, però, els qui tenen més a perdre són les minories, com és el cas aquí estudiat dels jueus catalans, víctimes de futures vexacions, pogroms, i amb la seva definitiva expulsió del 1492.²⁸

28. A banda de la bibliografia ja citada sobre els jueus catalans, també podeu consultar: J. RÉGNÉ, *History of the Jews in Aragon. Regesta and documents, 1213-1327*, Jerusalem, Universitat Hebrea, 1978; J. VINCKE, «Estado e Iglesia en la historia de la Corona de Aragón de los siglos XII, XIII y XIV», 7è. *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 1962, vol. I, pàg. 267-285; J. E. RUIZ DOMÉNEC, «Introducción al estudio del crédito en la ciudad de Barcelona durante los siglos XI y XII», *Miscellanea Barçimonensia*, 39 (1975); D. ROMANO, «Les juifs de la Couronne d'Aragon avant 1391», *Revue des Études Juives*, CXLI (1982), pàg. 169-173; T. DE MONTAGUT I ESTRAGUÉS, «Els funcionaris i l'administració reial a Catalunya, segles XIII i XIV», *Acta Medievalia*, I (1983), pàg. 137-150; D. ROMANO, «Característiques dels jueus en relació amb els cristians», *Jornades d'Estudi dedicades a la història dels jueus a Catalunya*, Girona, 1987, capítol 0.1; D. ROMANO, «Los judíos de la Corona de Aragón en la Edad Media», dins *España. Al-Andalus. Sefarad: síntesis y nuevas perspectivas*, Salamanca, Universitat, 1988, cap. 2; YOM TOV ASSIS, «Los judíos de Cataluña: fuentes y posibilidades de estudio», *Actes I Col·loqui d'Història dels jueus a la Corona d'Aragó*, Lleida, IEL, 1991, pàg. 139-155.